

KRŠĆANSTVO BEZ BOGA — ILUZIJA ILI STVARNOST?

Nikola Bulat

»Bog je umro: sad mi hoćemo — da živi nadčovjek.«

Taj Nietzscheov navod najbolje odgovara onome o čemu bismo željeli govoriti u ovome prikazu. Doista se govori o smrti Božjoj i o čovjeku koji je uzeo njegovu ulogu odgovornosti u svijetu. Zvona već zvone na uzburu i zovu ljude na sprovod, jer je »umro« Bog. Ti nam glasovi dolaze preko oceana i mi se pitamo o čemu se zapravo radi. — Je li stvar ozbiljna ili se netko našalio?

Čini se da se radi o ozbiljnim ljudima koji to govore, i to o teolozima. Oni se nazivaju kršćanski ateisti, a mišljenje koje zastupaju nazvano je kršćanski ateizam.

Pokret »kršćanski ateizam«, službeno se tako zove od g. 1965., nastao je u Sjedinjenim Državama. Naime, novinar koji je pisao o religioznim temama u *New Yorku Timesu* pročitao je jedan članak od Villiamam Hamiltona, koji je izišao u *Christian Scholaru* u travnju 1956. i o tome napisao jedan stupac pod naslovom: *Novi teolozi zamišljaju kršćanstvo bez Boga*. To je bilo 17. X 1965. Odmah zatim, velikom su se brzinom pojavili članci o istoj temi u *The New Yorkeru*, *Timesu* i *New York Herald Tribuneu*.

To je bila samo mala iskra koja je izazvala veliki požar. Te teme nisu silazile sa stranica tiska. Događaji su počeli izmicati kontroli i skrenuli su u vode loše žurnalistike pod perom ne najboljih novinara. Sam je Hamilton — jedan od radikalnih teologa — rekao da su reakcije nadvisile sami događaj.

Neočekivano povučeni u središte javnog mišljenja, teolozi su se našli u jednom pokretu koji nisu nikada imali na svome programu, i smatrani su glasnicima nove teologije koju još nisu potpuno ni formirali.

Kao glavni predstavnici kršćanskog ateizma smatraju se: Villiam Hamilton, Paul M. van Buren i Thomas J. J. Altizer — sva trojica protestanski teolozi. U ovome prikazu ograničit ćemo se samo na njih.

Što je zapravo kršćanski etatizam? — Mogli bismo ga ovako opisati: Kršćanski ateizam je pokret koji kaže da, ako želimo spasiti kršćanstvo, moramo odbaciti Boga, prihvatiti Krista iz Nazareta i njegovu demitiziranu nauku.

Dva temeljna stupa na kojima počiva jesu neopozitivizam i demitizacija.

Neopozitivizam ističe da se svi filozofski problemi mogu rješavati jezičnom analizom, i da samo one izreke koje se mogu eksperimentalno provjeriti imaju teoretski smisao. S druge strane, ako neka tvrdnja ima smisao, može izraziti samo neku iskustvenu činjenicu. Sve što nadilazi naše iskustvo nema smisla. Što se time želi reći i kakve posljedice ima

tako shvaćanje izrazio je engleski filozof Alfred J. Ayer riječima: »Reći da 'Bog postoji' jest jedna metafizička tvrdnja koja ne može biti ni istinita ni lažna. I u snazi istog kriterija, nijedno mišljenje koje nastoji opisati narav transcendentnog Boga ne može imati doslovni smisao... Sve izreke koje se odnose na Božju narav, nemaju smisla.«¹ Drugim riječima: ne postoji prozor kroz koji bi naš razum mogao proviriti iza zastora ovog vidljivog svijeta u jednu drugu, iznadiskustvenu stvarnost. Svaki govor o toj stvarnosti je besmislen.

Demitizacija znači da iz sv. Pisma treba odstraniti sve ono što spada na mit. Po Bultmannu — začetniku demitizacije — u kršćanskoj poruci moramo razlikovati dvije stvari: sadržaj poruke i formu, strukturu u koju je taj sadržaj obučen. Sadržaj ostaje, forma se mijenja prema mentalitetu pojedinih generacija. Prvi su kršćani imali mitsko-metafizički mentalitet, pa su i evanđeosku poruku obukli u mitsko-metafizičko ruho. Današnja generacija ima znanstveni mentalitet, i da bi moglo shvatiti evanđeosku poruku, treba Evanđelje demitizirati i prikazati ga u znanstvenom ruhu. Pod mitom se razumijeva opis transcendentnog u ruhu ovozemaljskog, opis božanskog u ruhu ljudskom. Sve nadnaravno spada u mit. To su ideje vodilje demitizacije.

Tako svaku nadnaravnu stvarnost ruši nepozitivizam, jer se ne može provjeriti iskustvom i pokusima. Sve nadnaravno što se nalazi u Evanđelju ruši demitizacija, jer to pripisuje mitskom mentalitetu prvih vjernih. Na tim ruševinama nadnaravnog, kršćanski ateisti grade zgradu svoga ateizma. Pogledajmo ih pojedinačno.

1. Villiam Hamilton (rođ. 1924) — On nije sustavno izložio svoja shvaćanja, jer smatra da u teologiji ne postoje takvi uvjeti za stvaranje sustavnih djela. To je još u nastajanju, pa teologija u ovome času mora dopustiti da se i neprecizno izražava, da mnoge stvari ostanu nedorečene, jer se za sada ne mogu ni doreći.

Uza svu nesustavnost, ipak se može reći da se njegova teološka misao vrti oko tema: *Smrt Boga, Etika kao svjetovna odgovornost, Krist*.

a) »Smrt Boga« — Glavno djelo u kome raspravlja o ovim temama nosi naslov: *The New Essence of Christianity* (Nova bit kršćanstva).

Hamilton kaže da je zlo u svijetu veliki problem koji može pokolebati našu vjeru u Boga. Ipak »Smrt Boga« više se pripisuje zrelosti modernog čovjeka negoli zlu u svijetu. Čovjek je danas toliko autonoman na svim poljima ljudske djelatnosti da za rješenje svojih problema ne zove više u pomoć nadnaravne sile nego sve rješava sam. Smatra da mu za rješenje njegovih potreba nisu potrebni nikakvi religiozni i liturgijski čini, nego razumna uporaba znanstvenih i tehničkih sredstava. To znači da je Bog iščezao kao onaj koji »zadovoljava potrebe« i kao onaj koji »rješava probleme«. Čovjek je pretražio prirodu i stavlja ju u svoju vlast, ali u njoj nije našao nikakva traga Božje prisutnosti. To za Hamiltona znači da je Bog iščezao i kao metafizička hipoteza. Budući da su tako

¹ Alfred J. Ayer, *Language, Truth and Logic*, New York (bez godine izdanja) str. 115.

iščekli temelji na kojima je počivala tvrdnja o Božjoj opstojnosti, nikakvo čudo da se ljudi pitaju: Nije li i sam Bog iščekao?

Danas treba biti i ostati kršćanin bez Boga, ali opet sa pouzdanjem. O Bogu vrlo malo znamo, kaže Hamilton. Znamo da će doći, kad bude njegov čas, u srce skrušeno i pokajano.

»Vjera je za mnoge od nas, tako reći, čisto eshatološka. To je jedna vrsta nade da jednoga dana Bog ne će više biti od nas odsutan. Vjera je krik odsutnome Bogu, vjera je nada.«²

Kako izgleda, Hamilton nije potpuno obračunao s Bogom. Priznaje njegovu odsutnost iz svijeta, ali je u nedoumici kada se radi o tome da ustvrdi da je mrtav kao ontološka stvarnost.

Hamilton smatra da naše iskustvo o Bogu ne zadovoljava. Čini se da se Bog, u nekom smislu, povukao iz svijeta i njegovih patnji i mogao bi se optužiti zbog indiferentizma i okrutnosti. Ali Ga, u drugom smislu, doživljavamo kao neku težinu i ranu od čega bi se željeli osloboditi. »Zbog toga, za mnoge od nas koji se nazivamo kršćanima, vjerovati u vrijeme 'smrti Boga' znači da je On nazočan kad Ga ne želimo i na način koji ne želimo, dok, naprotiv, nije nazočan kad Ga želimo.«³

b) **Etika kao svjetska odgovornost** — Njegova etika slijedi kao logična posljedica iz smrti Boga. Bog je mrtav pa ne može više biti u središtu pažnje, nego na njegovo mjesto dolazi čovjek — bližnji. Prva zapovijed ljubavi otpada, a na njezino mjesto dolazi druga: Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe. U centru je bližnji i ljudsko društvo, a ne Bog i Crkva. Stoga se pravi kršćanski život i ne sastoji u liturgijskim činima, nego u borbi protiv segregacije, glada i rata. Poziv je kršćanina da shvati tu svoju odgovornost u svijetu. Samo ako se odgovorno angažiramo, možemo doprinijeti da se promijeni teško stanje u svijetu i uspostavi bolji socijalni poredak.

c) **Osoba Kristova** — Hamilton kaže da Krist za kršćanina nije toliko objekt i temelj njegova vjerovanja, koliko njegovo mjesto i njegova točka gledišta. Pod mjestom i točkom gledišta, Hamilton misli da se kršćanin mora ponašati kao Krist: mora svoj život trošiti za bližnjega, potpuno mu se staviti na raspolaganje, pomagati ga u potrebama.

Zadaća je kršćanina da budi Krista koji je skriven u svijetu i da sam postane Krist u svijetu i za svijet. Za modernog je kršćanina Kristov primjer dovoljan da može živjeti intenzivnim i autentičnim moralnim životom.

2. **Paul van Buren** — (i on je rođ. 1924) — Van Buren je puno sustavniji u svome izlaganju od Hamiltona. Glavno mu je djelo u kojemu govori o smrti Boga: *The Secular Meaning of the Gospel* (Svjetovni smisao Evandelja).

² V. Hamilton, *The New Essence of Christianity*, Association Press, New York, 1963., str. 13.

³ V. Hamilton, nav. dj. str. 65

U temelj cijelog svog poimanja ugradio je filozofiju neopozitivizma. To je filozofija — misli on — koju je današnji svijet učinio svojom, pa se i moderni kršćanin mora služiti pravilima neopozitivizma kad analizira govor kršćanske teologije. Međutim, ako se upotrijebi kriterij neopozitivizma, nužno slijedi zaključak: da pojam »Bog« i drugi jednakovrijedni pojmovi — kao »prvi uzrok«, »subsistentni bitak« itd. — nemaju smisla ili su iluzorni. Bit se kršćanske poruke može izraziti a da se ne pozivamo na te pojmove.

Razlika između Hamiltona i van Burena je u tome, što Hamilton temelji »smrt Boga« na čovjekovoj neovisnosti o Bogu, jer je sam sebi dovoljan, a van Buren »smrt Boga« temelji na neopozitivizmu koji prihvaća samo ono što se može iskustveno provjeriti.

U navedenom djelu najviše govori o Kristu. Kristovoj osobi želi dati takvo tumačenje, da bi je mogao shvatiti i prihvatiti moderni čovjek.

Odbacuje tradicionalnu kristologiju po kojoj je Krist Bog i čovjek. Takvo shvaćanje o Kristu nastalo je koncem prvoga stoljeća. On kaže: »Kad su bili optuživani zbog bezbožnosti što štuju Krista, kršćani su odgovarali da njihov gospodin Isus Krist nije bio običan čovjek, nego vječna i univerzalna Riječ (Logos) Božja od koje su proizašli svaki red i razumnost.«⁴

Tako je Krist bio poistovjećen s Logosom, a Logos s Bogom. Iz toga je slijedio logičan zaključak da Krist ima božansku i ljudsku narav — misli van Buren.

Zatim izlaže najnoviju biblijsku teologiju o Kristu. Ta teologija nije više stavljena u kategorije: »Bog-Riječ«, »čovječanstvo-božanstvo«, »narav-osoba«, nego u kategorije: »poziv-odaziv«. Krist je bio taj koji se na poziv Jahvin odazvao da preko ljubavi spasi svijet. Van Buren misli da je ova kristologija bolja i više biblijska od one patrističke, ali je i ona neprihvatljiva, jer je još uvijek apstraktna za svjetovnog čovjeka.

Poslije negoli je kritizirao sve kristologije prošlosti i sadašnjosti, izlaže svoje poimanje o Kristu.

Polazna točka i kamen temeljac na kojem gradi svoju kristologiju jest neopozitivizam. On kaže da kristologija koju može shvatiti moderni čovjek mora zadovoljavati kriterije jezične analize neopozitivističke filozofije. Ako znamo da su po jezičnoj analizi neopozitivizma istinite samo one tvrdnje koje se mogu iskustveno provjeriti, onda o Bogu i religiji, kao odnosu čovjeka i Boga, ne može biti ni govora. »Empirist u nama nalazi da je teško ne samo ono što je rečeno o Bogu, nego i sam govor o Bogu. Mi ne znamo 'što' je Bog i ne uspijevamo shvatiti na koji je način bila upotrijebljena riječ 'Bog'.«⁵ On odbacuje tradicionalnu teologiju ne zbog nekih razumskih razloga nego jednostavno jer je »razumsko tumačenje religioznog govora u kontradikciji s našom polaznom točkom«.⁶

⁴ Van Buren, *The secular meaning of the Gospel*, SCM Press, London, 1963.

⁵ Van Buren, nav. dj. str. 84.

⁶ Van Buren, nav. dj. str. 99.

Teodicije kao naravna spoznaja Boga otpada, jer se eksperimentalno ne može provjeriti, a isto tako i nadnaravna spoznaja po Objavi zbog istih razloga. Za njega ostaje samo »čovječstvo Isusa Krista, a iščezava pitanje o njegovu božanstvu«. ⁷

Primjenjujući kriterije neopozitivizma na Evandjelje, on pokušava na svoj način protumačiti ona mjesta koja govore o Bogu i nadnaravnome.

Uzmimo samo jedan primjer takva tumačenja: Tko vidi mene vidi i Oca, kaže Isus (Iv 14,9). Van Buren ističe da nemamo nikakvih razloga tvrditi za ili protiv te tvrdnje: da onaj tko vidi Sina vidi i Oca. »Ako se prije ne spozna smisao pojma 'Otac', kako se može naći istinitost ili lažnost ovoga zahtjeva?« ⁸

Naprotiv, smisao postaje jasan — misli on — ako se uzme da je Krist tim želio reći: pustite sada Oca, a slušajte što vam govorim ja, Isus iz Nazareta. Međutim, druga izreka: »Riječi, koje vam ja govorim, ne govorim od sebe samog, i djelo čini Otac koji ostaje u meni« — u suprotnosti je s gornjim tumačenjem, kako priznaje i sam van Buren. On kaže: »Bez sumnje, Krist je vjerovao da se pokorava 'nekome' koga je on nazivao 'Otac', ali princip provjeravanja priječi prihvatiti ovu tvrdnju o kozmičkoj pokornosti, kao jednu strogo iskustvenu izreku.« ^{8a}

Primjenjujući načelo provjeravanja i na ostale činjenice iz života Kristova, van Buren je svoju kristologiju očistio od svakog nadnaravnog elementa.

Glavna karakteristika koju posjeduje Krist, »operušan« od svake nadnaravnosti, jest sloboda duha. Po njoj se razlikuje od svakog drugog čovjeka. Zapravo, Krista možemo definirati upravo po slobodi. Slobodan je od tjeskobe, od nužnosti da bi utvrdio svoj osobni identitet, posebno je slobodan u predanju za bližnjega, jer je za to živio i umro. Baš se u tome predanju za bližnjega nalazi i originalnost njegove slobode. Iz Kirstove slobode, kao glavne njegove oznake, van Buren izvodi zaključak: da biti kršćanin znači ostvarivati u sebi Kristovu slobodu. A to se može ostvariti samo po vjeri.

Ali, na čemu se temelji vjera u tako posvjetovnjačenu kršćanstvu?

Ona nije rezultat spoznaje i neposrednog kontakta s Kristom. Mnogi su Ga, naime, vidjeli i s Njime kontaktirali, a nisu vjerovali. Ona se temelji na »uskrsnuću«. Ne na uskrsnuću kao stvarnoj činjenici, nego nekom događaju koji se zbilo. Činjenica je da su učenici bili preobraženi i spremni da se bez straha suprotstave i smrti. Uskrsnuće nisu očekivali, jer Isusova najavljivanja o tome, u Evandjelju, pripadaju kasnijoj tradiciji, kaže van Buren. Što se u stvari zbilo ostaje skriveno povijesnom istraživanju.

●
⁷ Van Buren, nav. dj. str. 102.

⁸ Van Buren, nav. dj. str. 147.

^{8a} Van Buren, nav. dj. str. 148.

»Sve što možemo reći jest da se nešto dogodilo.«⁹ Međutim, Evanđelje izričito kaže što se dogodilo: Krist je uskrsnuo. Ali van Buren misli da to nije nikakva iskustvena tvrdnja, pa se ne može prihvatiti kao istinita.

Njzinu istinitost treba provjeravati prema ponašanju onoga koji se s njom služi. Ipak, čini se da su Petar i ostali apostoli i protiv svog očekivanja iznenađeni ugledali samog Krista na jedan nov i neočekivan način. Ali, to je svakako njihovo subjektivno iskustvo, odmah nadodaje van Buren. To subjektivno iskustvo ne može se provjeriti. Bilo kako bilo, od toga su »iskustva« apostoli počeli participirati Kristovu slobodu koju prije nisu shvaćali. Ta je sloboda postala zarazna. Apostoli nisu mogli pričati povijest o Kristu, a da ne reknu što im se dogodilo na dan uskrsnuća.

Za valjanost kršćanske poruke, ne treba toliko računati na samog Krista i na ono što se dogodilo na dan pashe, koliko na povijest o Kristu i na povijest o tome događaju. Prema van Burenu ta je povijest dovoljna da čovjeku bude neka norma, koja će ga kao vodič voditi kroz život i davati mu poticaj za život.

Ako je umro Bog, mora odumrijeti i tradicionalna teologija koja je proučavala njegovu narav, život, odnose s ljudima itd., i moramo se zadovoljiti da nam teologija prikaže povijest religiozne misli. Tako se teologija pretvara u povijest teologije.

I u svome posljednjem djelu *Theological explorations* (Teološka istraživanja), kako kaže Mondin (str. 129), van Buren ostaje na pozicijama kršćanskog ateizma. Jezična mu je analiza hermeneutičko pravilo u tumačenju objave, odbacuje svaki metafizički pristup realnosti i, dosljedno, naravnu teologiju.

3. Thomas Altizer (Rođ. 1927) — Altizer otvoreno i jasno zastupa mišljenje da je Bog mrtav kao ontološko biće. Po njegovu mišljenju, treba poduzeti radikalno istraživanje o novom načinu religioznog shvaćanja. »Prvo potrebno svojstvo toga istraživanja jest otvoreno ispovijedanje smrti kršćanskog Boga, priznanje da je era kršćanske civilizacije došla kraju s rezultatom da su sva spoznajna značenja i moralne vrednote, koje su bile povijesno vezane uz kršćanskog Boga, srušene. Osim toga, moramo priznati da je smrt Boga jedan povijesni događaj: Bog je umro u našem vremenu, u našoj povijesti, u našoj egzistenciji.«¹⁰

Bog je mrtav, Crkva, kad je ušla u povijest, postala je lešina, svi tradicionalni teološki i religiozni pojmovi koje smo naslijedili, nalaze se u tijeku raspadanja.

»Kršćanin ne može vjerovati da je njegova sadašnja egzistencija prolog (uvod) u jedan budući život u transcendentnom božjem kraljevstvu. Ne može ni vjerovati da njegov život u 'ovome svijetu' dobiva svoj smisao i svoju realnost od jednog 'drugog života' u prekogrobnosti.«¹¹

⁹ Van Buren, nav. dj. str. 128.

¹⁰ T. Altizer, *Mircea Eliade and the dialectic of the Sacred*, 1963., str. 13.

¹¹ T. Altizer, nav. dj. na istom mj.

Kako se vidi, Altizer je najradikalniji od radikalnih teologa. Agresivan je, nesustavan, tendenciozan, često nepravedan, radikalan.

»Suvremena teologija mora biti otuđena od Crkve... Teolog mora živjeti izvan Crkve: on ne može ni naviještati Riječ, ni služiti sakramente, niti se radovati prisutnosti Duha Svetoga... Treba se odreći svega što je do sada učinila teologija.«¹²

Altizer prihvaća Hegelovu filozofiju i njegovu dijalektiku primjenjuje na teologiju. Stoga je polazna točka njegove misli da su Bog i svijet, sveto i profano, vječno i vremenito povezani jednom dijalektičkom vezom. Samo u svjetlu te dijalektike možemo shvatiti njegovu nauku o pravoj smrti Boga.

Sveto se i profano istodobno niječu i potvrđuju. Sveto može biti sveto samo ako niječe profano, ali ga ujedno tim nijekanjem potvrđuje. Među njima postoji dijalektički odnos. To je coincidentia oppositorum, jer sveto postoji u profanom, a profano u svetom, u potpunom, savršenom jedinstvu. Pogledajmo ukratko njegov teološki sustav. On se temelji na tri postavke: a) *smrti Boga*, b) *utjelovljenju Riječi* i c) *manifestaciji Duha*.

a) **S m r t B o ž j a** — Što zapravo za ovog teloga znači smrt Božja? On kaže: »Prije svega treba priznati da je proglašenje smrti Boga ispovijedanje kršćanske vjere. Zaista, priznati da je Bog mrtav znači priznati Boga koji je umro u Isusu Kristu, Boga koji je prošao kroz ono što Blake simbolično zove 'anihilacija sama sebe' i što Hegel dijalektički shvaća kao negaciju negacije.«¹³

Samo kršćanin može govoriti istinito o smrti Božjoj, jer samo on poznaje Boga koji je zaniijekao sam sebe objavljujući se nama. »Prema tome, samo radikalni kršćanin, profani ili nereligiozni, zna da je Bog prestao biti aktivan i realan u svojoj preinkarnacijskoj i prvobitnoj realnosti.«¹⁴

Za njega Bog nije nešto statično, nepokretno, nego se njegova bit sastoji u promjeni, kretanju. Iz toga je jasno da Altizer govori o pravoj smrti Boga. On to posebno naglašava da se ne bi mislilo da se Bog samo povukao iz ljudske povijesti. »Naprotiv, autentični govor koji govori o smrti Božjoj mora govoriti neizbježno baš upravo o smrti samog Boga.«¹⁵ Umro je u Isusu Kristu. Po dijalektici tako mora biti.

Bog se nalazi u ekspanziji i ta je ekspanzija nužna, jer je On bitno ljubav.

U Bogu razlikuje tri dijalektička momenta: tezu, antitezu i sintezu. Teza bi bila afirmacija svetog — to je Bog St. zavjeta, Otac, nepromjenjiv — s isključenjem profanog; antiteza bi bila negacija svetog — smrt Boga — i afirmacija profanog; sinteza bi bila u sublimaciji svetog i profanog, u jednoj višoj realnosti koja sadrži obje.

Iz činjenice da je Bog mrtav Altizer izvodi i neke zaključke. Ta smrt omogućuje novi tip imanencije i to apsolutne, koja je oslobođena svakog

¹² T. Altizer, *The radical theology and the death of God*, str. 15.

¹³ T. Altizer, *The Gospel of Christian Atheism*, 1966., str. 102—103.

¹⁴ T. Altizer, nav. dj. na istom mj.

¹⁵ T. Altizer, nav. dj. na istom mj.

znaka transcendencije. Ako je Bog mrtav, onda sve liturgije, simboli, vjerovanja i teologije koje se odnose na tog Boga, moraju biti eliminirane. Njihovo mjesto moraju zauzeti novi simboli, nova teologija, novi kršćani, oslobođeni od norma i transcendentnog sadržaja.

b) Utjelovljenje Riječi — Utjelovljenje Riječi — po dijalektičkoj metodi — bilo bi negacija samog božanstva. Utjelovljenje nije dobrohotni čin Božje dobrote i ljubavi, nego nužnost Božje naravi. Bog se nije utjelovio da spasi čovjeka, nego da u punini ostvari sebe i svoje mogućnosti. Utjelovljenje može imati »...realni smisao samo ako se shvati kao pokret samog Boga, pokret koji je definitivno, neopoziv, ali koji se u isto vrijeme nastavlja događati dok god bude života i povijesti«. ¹⁶ Taj pokret obuhvaća potpunu negaciju Božanskog bića. To je ono što obuhvaća Pavlov pojam *kenosis*. Zaista, »...umirući u svom prvobitnom i transcendentnom obliku, Bog se potpuno utjelovio u 'Riječi' ili 'tijelu' Kristovu, i na taj način On prestaje biti nazočan ili realan kao Bog koji je samo Bog... Čak možemo reći da je Isus kršćansko ime jedne nove stvarnosti koja je nastala poništenjem prvobitnog Bića čija smrt svečano otvara novu humanost, oslobođenu svih norma i transcendentnih značenja«. ¹⁷

Dalje kaže da utjelovljena Riječ, koja zaista ulazi u svjetovnu realnost ljudske povijesti, ne samo da se mora pokazati u formi grijeha, nego mora proći kroz realnost grijeha i smrti. Mora se nekako isprazniti od čistoće i početne snage. Kad je bio razapet konačno je umro u svojoj originalnoj formi. Baš u razapinjanju i smrti na križu, Riječ je potpuno postala tijelo. Utjelovljenje je zaista realno samo onda ako prouzrokuje smrt Božju.

Po sebi je jasno da je sve to rečeno u svjetlu dijalektike.

c) Manifestacija Duha — Utjelovljenje je druga etapa razvoja koja označuje negaciju svetog i afirmaciju profanog. Iza te dolazi treća etapa koja će označiti i trijumf svetog nad profanim pomoću manifestacije Duha i sublimacije tijela.

Međutim, prije nego dođe do te treće etape — manifestacije Duha — dugo će potrajati drugo razdoblje poniženja svetog u kojem će biti duga serija utjelovljenja. Nasuprot tradicionalnoj teologiji koja uči da se utjelovljenje zbilo samo jedanput, Altizer misli da je to nemoguće, jer »Riječ ne može biti poistovjeđena ni s jednom od svojih forma... Riječ se uvijek nanovo manifestira u tijelu, ali nikako ne *postaje tijelo*«. ¹⁸ Za njega su apsurdne riječi sv. Ivana: »I Riječ je tijelom postala i prebivala među nama«, jer Krist nije utjelovljena Riječ, nego prva njegova: epifanija-bogojavljenje.

I tim će utjelovljenjima doći kraj. Nastupit će treća etapa u kojoj će tijelo prestati biti tijelo — postajući Duh, a na sličan način Duh će prestati biti Duh — postajući tijelo. Stabilni unutarnji oblici Duha i tijela

¹⁶ T. Altizer, nav. dj. str. 43—44.

¹⁷ T. Altizer, nav. dj. str. 73.

¹⁸ T. Altizer, za sve ovo usp. nav. dj. str. 46—47.

bit će porušeni da se ostvari mogućnost konačnog pokreta tijela prema Duhu i Duha prema tijelu. Bit će negiran prvotni vlastiti identitet Duha i tijela da mogu stupiti u jednu cjelinu. Konac svijeta o kome govori Krist bit će u tome, da će tijelo prestati biti izolirano od Duha i Duh će prestati biti izoliran od tijela. To će biti *coincidentia oppositorum*.

KRITIČKI OSVRT

Može li se prihvatiti ili odbaciti sve što uči kršćanski ateizam? Ne može ni jedno ni drugo, jer ima svoja pozitivna i negativna svojstva.

Što ima pozitivno u kršćanskom ateizmu? Pozitivno je to što on zahtijeva da se kršćanska poruka obuče u ruho koje će razumjeti i moderni čovjek, da mu se učini bliskom i razumljivom. To je svakako jedno od hitnih pitanja koje treba riješiti.

Druga je važna stvar što je povratio povjerenje u vrijednost ovozemaljskih vrednota, koje su bile promatrane samo kao sredstva za postignuće vječnog života, a same u sebi bile su često gledane kao nešto bezvrijedno i opasno na putu spasenja.

Svakako, u tome je bilo pretjerivanja s nekom dozom maniheizma.

Zasluga je »kršćanskog ateizma« što je naglasio da se Bog ne može shvatiti, što je ustao protiv antropomorfizma, iluzije i infantilnog načina shvaćanja Boga. Istina je da je i kršćanska teologija naglašavala da je ljudski razum premalen da bi mogao Boga potpuno shvatiti, ali je ipak išla predaleko i pokušavala razumski prodrijeti i razglabati i najviše tajne naše vjere. Htjeli smo razumom previše znati o Bogu. Kao reakcija na to, »kršćanski ateizam« pošao je u drugu skrajnost i naglasio da je naš razum nesposoban bilo što reći o Bogu. Svakako, to je neprihvatljivo.

Opetovano naglašavanje »kršćanskog ateizma« da moramo živjeti za drugoga, po svome sadržaju nije nešto novo jer je to srž Evandelja, ali je rečeno snažno i na nov način. Služenje drugome zamjenjuje služenje Bogu. Ne može se nijekati da je mnoge kršćane uspavalo obilje bogatstva i da im je otupilo savjest za patnje bližnjega. To je išlo dotle da smo se u našim moralkama služili matematikom da odredimo postotak koliko smo dužni dati siromasima od svoga pretička. Našli smo zgodne izraze »superflua statui« i umirili savjest misleći da možemo mirno spavati dok naš bližnji negdje uz cestu ili pod mostom umire od gladi. Stvarno su potrebne revolucionarne ideje da se prodrmaju tako uspavane savjesti. Pozivali smo se na Kristove riječi da će uvijek biti siromaha i naglašavali da mirno treba podnositi nepravdu jer će ipak konačno pobijediti pravda u eshatološkom božjem kraljevstvu. Zaboravljalo se da će ta vječna pravda biti dana kao nagrada u razmjeru s pravdom koju smo ostvarivali ovdje na zemlji prema Kristovim riječima: Bio sam gladan, i dali ste mi jesti; žedan i dali ste mi piti. Bio sam stranac i primili ste me na konak; go i zaodjeli ste me... itd. Ostvarivanje ovozemaljske pravde među ljudima i borba za bolji i humaniji život spadaju na bit i poslanje Crkve i ona se toga, i kada bi htjela, ne smije i ne može odreći. Zasluga je »kršćanskog ateizma«, iako ne isključiva, da je Krista stavio

u centar svega. On postaje životni smisao i pravilo kršćanskog djelovanja. Sam kršćanin mora postati Krist u svijetu i za svijet, kako bi rekao Hamilton. Ipak su kršćanski ateisti išli u tome predaleko, jer su zanijekali Boga.

Zablude kršćanskog ateizma. — Uz navedene zasluge u »kršćanskom ateizmu« postoje i velike zablude.

Sami temelji na kojima počiva »kršćanski ateizam« jako su labavi. Ni u jednom slučaju ne može se prihvatiti logički pozitivizam s jezičnom analizom kao jedini kriterij istine. To može vrijediti za iskustvene znanosti, ali ljudski razum ne ostaje samo na iskustvenim činjenicama nego je sposoban izvoditi i daljnje logičke dedukcije neovisno o iskustvu. Razum često sa svojim dedukcijama ide ispred iskustva i u prirodnim znanostima. Teorija je uvijek ispred prakse. Zar su one teoretske postavke koje su puno kasnije bile iskustveno potvrđene postale istinite tek onda kad ih je iskustvo potvrdilo? One bi ostale uvijek istinite da ih, zbog pomanjkanja tehničkih mogućnosti, iskustvo nikada nije ni potvrdilo.

Ako su po jezičnoj analizi istinite samo one izreke koje se mogu provjeriti, nije jasno kako možemo doznati da li je istinit bilo koji povijesni događaj, jer su akteri pomrli, povijest se ne može ponoviti, a nemamo načina da iskustveno provjerimo jesu li očevici zaista napisali istinu.

U svezi s događajima koje opisuje Evandjelje postavljeno je pravilo: sve što je nadnaravno ne može se provjeriti, a što se ne može provjeriti nije istinito. Ovdje se očito radi o apriorizmu, jer tek treba dokazati tvrdnju da sve što je nadnaravno nije istinito. Ta se tvrdnja ne dokazuje nego je uzeta kao polazna točka. To se nikako ne može prihvatiti.

Demitizacija, kako ju je izložio njezin začetnik Rudolf Bultmann, prema kojoj sadržaj kršćanske poruke ostaje a mijenja se samo forma i ruho u koje je obučena, imala je i ima pozitivan utjecaj na egzegezu Biblije. Dala je poticaj za bolje proučavanje književnih vrsta i u svjetlu tih istraživanja danas bolje i dublje shvaćamo neka mjesta u Bibliji. Zlo je u tome, što je »kršćanski ateizam« išao predaleko, kršćanski su ateisti s formom promijenili i sam sadržaj poruke. Sve što je u toj poruci nadnaravno, proglasili su da je mit i to odbacili, a upravo ono nadnaravno sačinjava srž te poruke. Bog, kao nadnaravna stvarnost, Kristovo božanstvo, uskrsnuće, čudesa itd., sve je odbačeno. Ako su zenijekane te temeljne istine zar se još uvijek može govoriti o kršćanstvu koje je Krist naučavao? U tom slučaju kršćanstvo se pretvara u neki filantropizam i humanizam, a gubi obilježje nadnaravne religije — što je neprihvatljivo.

Ne možemo prihvatiti van Burenovo mišljenje o nemogućnosti naravne spoznaje Boga. Ta tvrdnja počiva na apriornom prihvaćanju logičkog pozitivizma kao jedinog kriterija istine. Već je unaprijed spomenuto da je nemoguće prihvatiti logički pozitivizam kao jedini kriterij istine, jer iskustvo nije jedini izvor znanja.

Isto je tako neprihvatljivo njegovo mišljenje da su sve teološke tvrdnje subjektivne. Prema van Burenu, te tvrdnje ne sadrže u sebi objektivnu

stvarnost, jer ne kažu što su esencije stvari, nego označuju samo odnos koji čovjek ima prema tim stvarima i kako ih vidi u tome povijesnom času. Te tvrdnje označuju subjektivnu realnost čovjekovih navika u tome povijesnom času.

Tako nauka o providnosti za njega znači samo tvrdnju da čovjek apsolutno prijanja uz kršćansku perspektivu.

Naprotiv, mi prihvaćamo teološke tvrdnje, jer smo uvjereni u njihovu objektivnu realnost. Te se tvrdnje temelje na objavi, a iza objave stoji Bog koji nas ne može prevariti. Mi vjerujemo u njihovu objektivnu realnost i istinitost, jer se temelje na Božjem auktoritetu. Van Burenovo stajalište izlazi kao nužna posljedica prihvaćanja logičkog pozitivizma kao jedinog kriterija istine, što smo već naprijed odbacili kao neprihvatljivo.

Kristov je odnos prema Ocu toliko naglašen u Evanđelju, da se više ne može govoriti o Evanđelju koje je Krist propovijedao, ako se taj odnos proglasi nečim subjektivnim. Ne upuštajući se u daljnje pojedinosti, iz rečenog se vidi da se ne mogu prihvatiti principi na kojima počiva van Burenova nauka.

Što se tiče Altizera, mora se naglasiti da je neprihvatljivo njegovo mišljenje da je i sam Bog podvrgnut dijalektičkom razvoju i da je taj razvoj nužnost njegove naravi. Dijalektički proces zbog unutarnje borbe suprotnosti (teza, antiteza, sinteza) upravljen je prema budućnosti, jer nastaju nove kvalitetne promjene i time se dobivaju nova savršenstva. Bog, kao savršeno biće, nema budućnosti, jer već posjeduje ono što bi morao, prema dijalektičkom procesu, tek dobiti. On je van svakoga razvoja. Zapravo, to bi vodilo u neku vrstu panteizma.

On krivo shvaća i pojam »aseitas« (sam od sebe) koji mi pridajemo Bogu, i misli da to znači da je Bog sam sebi uzrok, sam sebe stvorio, što je besmisleno protuslovlje. Bog, kao čisti čin, misli Altizer, potpuno je izoliran od svijeta. Kršćanska teologija to ne kaže. Sv. Pavao govori o Bogu u kojem živimo, mičemo se i jesmo. Kršćanska teologija naučava da je Bog tako prisutan u svim stvorenjima podržavajući ih u bivstvovanju da bi se bez toga podržavanja vratile u ništavilo.

Na jednom mjestu kaže da se »Bog potpuno utjelovio u 'Riječi' ili 'tijelu' Kristovu«, a na drugom, da se Riječ uvijek nanovo očituje u tijelu, ali nikako ne postaje tijelo. — Uz spomenute, ima još zabluda i protuslovlja koja ne ćemo nabrajati.

Na koncu moramo reći da je iluzorna misao 'kršćanskog ateizma' da moramo odbaciti Boga, ako želimo spasiti kršćanstvo. To je slično kao kada bi kirurg u želji da spasi čovjeka koji ima tumor na mozgu, skupa s tumorom odstranio i sam mozak. To više ne bi bio čovjek. Ispravan je put da pokuša očistiti ono zloćudno tkivo da bi mozak mogao ispravno raditi i tako da čovjek ostane čovjek.

Zadaća je teologije da bolje i dublje proučava Objavu i da nam na temelju tog proučavanja predoči kršćanske istine i samo kršćanstvo u pravom svjetlu bez eventualnih natruha koje su se u povijesnom tijeku na

njemu nataložile. Tako treba postupati i sa samim pojmom o Bogu (ako smo Boga do sada previše prikazivali na ljudski način); ali nikako ne možemo odbaciti Boga, jer je On »temelj bitka«, kako bi rekao Paul Tillich.

Pojam ateizam nespojiv je s pojmom kršćanstvo koje je Krist naučavao, a govoriti o nekom drugom kršćanstvu nema smisla. Svakako da će tako ekstremna stajališta doprinijeti da se u borbi mišljenja bolje i svestranije proučava Objava i da se bistrere pojmovi. Tako je bilo i kroz povijest. Istina, takvo je razbistravanje pojmova kadkada bilo skupo plaćeno odvajanjem od Crkve, ali istinu treba tražiti i pod takvu cijenu. Nadamo se ipak, da nas je povijest nešto naučila, i da će u tome traženju novog »ruha« u kojem želimo prikazati ljudima našeg vremena sadržajno nepromijenjene kršćanske istine, više biti razboritosti i razumijevanja nego do sada. Čvrsto smo uvjereni da će ova kriza kršćanstva biti prebrođena kao i mnoge druge do sada. Ono će naći u sebi dovoljno snage da se preobrazi, jer je djelo Božje. Svakako, Bog neće direktno intervenirati jer sva svoja djela izvodi preko ljudi. Naše je polje rada široko i nitko ne smije ostati skrštenih ruku. U prilog toga govori i činjenica da u čovjeku postoji neka, makar neodređena težnja, za nečim višim, božanskim. Ta težnja za Bogom očito je prisutna i u onima koji se bore protiv Njega, jer da ih ta misao ne muči ne bi se na nju ni osvrtni. To je tajna ljudskog bića, ali nije isključeno da će jednog dana kao i Nietzsche, koji se cijeli život borio protiv Boga, zavapiti:

»Vrati mi se! Vrati mi se!
Potoci k tebi mojih suza teku!
Još i zadnji plamen srca moga —
Za t e b e će se on razgorjeti!
Vrati se,
Moj bože nepoznati!
Bole moj,
I zadnja srećo moja!«¹⁹

¹⁹ F. Nietzsche, Tako je govorio Zaratustra, preveo Danko Grlić, Mladost, Zagreb 1962, str. 253.

Za sve ovo usp. još: Battista Mondin, I teologi della morte di Dio, Boria, Torino seconda ediz. 1970. i J. Sperna Weiland, La nuova teologia, Querimiana—Brescia, 1969.